

tuto otazku moje kniha neadava odpoveď, ale nieca ju v souvislosti s elektrickými šoky Stanleyho Milgrama, nakaženými kryсами Bruce Alexandera, s kouřem naplněnými místnostmi Darleyho a Lataného, s Monizovou lobotomií a dalšími pokusy.

V této knize vidíme, jak se psychologie stále výrazněji posouvá k biologii. Vidíme, jak se velké řezy, jež provedl Moniz, změnilly ve sterilní, nekrvavou chirurgickou praxi zvanou cingulotomie. Slyšíme o skryté práci neuronu a jak geny zakódují proteiny, jež vytvoří jednu modré oči a podruhé paměť. A zatímco dokážeme vysvětlit některé procesy a mechanismy, jež vytvářejí chování a dokonce i myšlení, jsme stále daleko od vysvětlení, proč vlastně myslíme, proč nás přitahuje to či ono, proč některé vzpomínky uchováváme a jiné odkládáme, co pro nás takové vzpomínky znamenají a jak ovlivňují náš život. Kandel, Skinner, Pavlov nebo Watson mohou předvést podmíněné reakce či operanta a ukázat prosředky, díky nimž se uchytí v mozku, jak však naložíme s informacemi, závejícími na okolnostech, jež nejsou vědecky podchytené? Jinak řečeno, snad dokážeme definovat fyziologický základ paměti, ale nakonec jsme to pořád ještě my, kdo tká nebo netká vlákno, kdo zpracovává surovinu do konečné podoby a dává jí smysl.

Psát o těchto experimentech proto bylo cvičení v psaní nejen o vědě, ale i o umění. To mi poskytl možnost zabývat se nejenom vědeckými výsledky, ale také obrátit pozornost na osobnosti badatelů, kteří se na základe těch nejrozmanitějších důvodů rozhodli zkoumat sled událostí, jež vedly ke konečným výsledkům. Dále jsem sledovala, jak vědecké výsledky ovlivnily jejich budoucnost i minulost, jak svou práci dokázali nebo nedokázali využít. A především mi tato kniha poskytla šanci ponořit se do historie a současně hledět kupředu. Co nás čeká ve 21. století? Mám nejasné tušení. Zatím Pavlovův zvon zvoní a chirurgové rozebírají jemné tkanivo našich mozků. Jsme podmíněni, odhaleni, osvobozeni a vysvětlitelní. Někdo vykritikne rozkaz. My poslechneme, nebo se vzepřeme. Nyní obrátíme list.

Otevírání Skinnerovy skříňky

Pokusy B. F. Skinnera s kryсами

B. F. Skinner, přední americký neobehaviorista, se narodil roku 1904 a zemřel roku 1990. V psychologii proslul jako autor experimentů se zvířaty, v nichž ukázal, jak výrazně ovlivňuje a posiluje formují chování. Prostřednictvím potavy, různých páček a dalších stimúlů, nacházejících se poblíž pokusných zvířat, Skinner dokázal, že to, co vypadalo jako autonomní reakce, bylo ve skutečnosti spuštěno podněty, a zpodobnil tím dlouhou dobu vysoce ceněný pojem svobodné vůle. Největší část své vědecké kariéry strávil vylepšováním tzv. operantního podmínování a vymyslením prostředků, jimiž by lidé jiné lidi a zvířata pozitivním posilováním přivedli k tomu, aby plnili široké spektrum úkolů, případně aby rozmanžili své schopnosti.

Skinner tvrdil, že vědomí, tehdy nazývané mysl, je irelevantní, nebo dokonce neexistující, a požadoval, aby se psychologie soustředila vyhradně na konkrétní měřitelné chování. Snil o tom, že vytvoří celosvětovou společnost, v níž budou vládnout behaviorističtí psychologové, kteří budou prostřednictvím podmiňování vychovávat občany jako falangy dobrotivých robotů. Přestože ze všech psychologů 20. století by byl právě jeho experimenty a zejména závěry o mechanistické přirozenosti mužů a žen nejvíce zpochybňovány, neztrácejí v našem přetechizovaném věku význam.

Celý příběh se odvíjí přibližně takto: Je zde muž jménem Skinner, což je ve všech ohledech ošklivé jméno, které, doslovně přeloženo, strahuje kůži, obsahuje v sobě nuž, jméno, které vzbuzuje představu stažené ryby, plácající se v přístavišti, tvora se sovra postřehnutelným srdcem, obaleným svaly. Řekněte jméno Skinner před skupinou dvaceti starších středoškolačků a většina z nich bude mřít za to, že se

jedná o podivného učence, který byl snad dokonce zlý. Vím, že je to tak, sama jsem si to vyzkoušela. Na druhé straně ho *Time Magazine* v r. 1971 zařadil k nejvíce známým žijícím psychologům a průzkum z r. 1975 ho označil za nejznámějšího vědce Spojených států. A jeho experimenty jsou obecně oceňovány dodnes.

Proč tedy ten skandální ohlas? Řeknu vám proč. V šedesátých letech poskytl Skinner interview svému životopisci Richardu I. Evansovi, ve kterém otevřeně připustil, že jeho úsilí o sociální inženýrství odpovídá fašistickým představám a může být využito k totalitárním cílům. Ve skutečnosti si ovšem Skinner nepřál nic víc než formovat – a slovo „formovat“ je zde přesné – lidské chování s pomocí různých náčiní, boxů a tlačítek, takže se všechno opravdu lidské pod jeho rukama měnilo v pouhý materiál. Traduje se, že si pro svou dceru Deboru pořídil dětský experimentální box, ve kterém ji dva roky věznil, aby ji mohl drezitovat a zaznamenávat její pokroky na tabuli. Rovněž se říká, že ho jednatřicetiletá Debora obžalovala ze zneužívání, že soudní spor prohrála, a potom se zastřelila u bowlingové dráhy ve městě Billings ve státě Montana. Nic z toho není pravda, mýřy ale přesto žijí dál. Proč? Proč nám ten Skinner nahání takový strach?

Zadejte jméno „B. F. Skinner“ na svém vyhledávači a objevíte tisíce odkazů, mezi nimi webovou stránku pobouřeného otce, který tohoto muže obviňuje z vraždy nevinného dítěte; stránku s lebkou a s textem od Ayn Randové, kde stojí psáno: „Skinner je tak plný nenávisli k lidskému myšlení a ctnostem, jeho nenávisť je tak intenzivní a stravující, že stravuje samu sebe, až konec nezůstane nic než šedý popel a trocha zapáchajícího uhlí.“ Objevte cosi na způsob památníků na Deboru, která údajně zemřela v roce 1980. „Deboro, stále žiješ v našem srdci.“ A pak je tam malá červená pochodeň a text: „Pokud hledáte skutečnou Deboru, klikněte zde.“ Udělala jsem to. Objevil se obrázek hnědovlasé ženy ve středním věku. A na téže stránce bylo velkými písmeny napsáno, že její sebevražda je výmysl a že je živá a spokojená.

Mýřy. Legendy. Příběhy. Nepravděpodobné historky. Jaký je Skinnerův skutečný odkaz? Jeho experimentům snad lze poro-

znumět jediné tehdy, když jejich obsahy oddělíme od kontroverzí a pečlivě prosejeme. Psycholog a historik John A. Mills píše, že „(Skinner) byl mystériem, zabalené do tajemství, zabalené do hádanky.“

Rozhodla jsem se, že do toho všeho postupně vniknu.

Skinner se narodil v roce 1904. Tolik víme jistě. Jenže od toho okamžiku narážím na spleť rozporů. Byl to jeden z předních behavioristů v Americe, velice přísný muž, který spal v malé, zářivě žluté kabině z Japonska a který současně mohl pracovat jen tehdy, když jeho psací stůl zachvátil nepořádek. O svém životě řekl: „Je udivující, kolik triviálních náhod sebrálo svou roli... Nevěřím, že by cokoli v mém životě bylo naplánováno.“ Přesto často psal, že se cítí jako bůh a „svým způsobem vykupitel lidstva“.

Jako stipendista na Harvardu se Skinner seznámil s jistou Yvonne. Zamiloval se do ní a později se stala jeho manželkou. Představuji si je, jak v pátek večer jedou ve svém černém kabrioletu do Monhegan's Gull Pond, střechnu mají sklopenou a z rádia zní záduumní jazz. U jezera se svlékají a koupou se nazí v bažinaté vodě, večerní vzduch je chladný, měsíc na obloze jako vysříděný. Četla jsem v zaprášeném textu v sueteru jedné knihovny, že vždy po výcviku vytáhl své holuby z klecí, držel je ve své obrovité ruce a hladil jejich ochmýřené hlavy ukazováčkem.

Byla jsem velmi překvapená, když jsem se dozvěděla, že se Skinner, předtím než roku 1928 nastoupil na Harvard, chtěl vlastně stát romanopisem. Na osmnáct měsíců se zavřel v mansardě u své matky a psal lyrickou prózu. Jak dospěl od lyrické prózy k časově přesně vymezenému posilování kryšního chování mi není zcela jasné; jak může někdo udělat tak ostrý obrát? Když mu bylo třináctlet, četl v *New York Times Magazine* článek od H. G. Wellse, kde autor dovozoval, že by se v případě volby, zda zachránit život Iryana Pavlova nebo George Bernarda Shawa, rozhodl pro Pavlova, protože věda přinese lidstvu spásu spíše nežli umění.

A svět skutečně spásu potřeboval. První světová válka skončila před deseti lety. Vojáci s válčnými neurozami trpěli vzpomínka-

mu a depresi; psychiatrické ústravy byly přeplněné; vynořila se naléhavá potřeba objevit způsoby, jak je léčit. Když přišel Skinner v roce 1928 studovat na Harvard, byla psychoterapie z větší části psychoanalytická. Všichni se všude pokládali na kožené pohovky a pátrali ve své minulosti po nějaké pikanterii. Freud panoval spolu s ctnodným Williamem Jamesem, autorem knihy *The Varieties of Religious Experience* (Druhy náboženské zkušenosti), knihy o vnitřních duševních stavech, která se nezabývá schopností, jak rozpoznat chyby při pozorování. Takový tedy byl stav psychologie v okamžiku, kdy se na scéně objevil Skinner; bylo to pole bez čísel, mající blíže k filozofii než k fyziologii. Typická tehdejší otázka mohla znít třeba takto: „Co se to v nás ukryvá, co to vlastně je, co v každém báděním okamžiku vidí, cítí a myslí, co se na čas ztratí, když usneme, a co trvale nebo jen na okamžik zmizí, když zenařeme?“

Introspekce. Mentalismus. To byly klíčové pojmy, když Skinner, hubený mladý muž s napomádovanými vlasy na ježka, započal svou práci. Oči měl jasně modré, jako střepiny z čínské porcelánu. Chrátil, jak sám píše, rozhodujícím způsobem změnít situaci, chrátil si věci ohmatat rukama a srdcem. Mezi první a hrozící druhou světovou válkou Skinner pocítil - i když on sám by takovouto nepřesnou formulaci odmítl - že musí jednat a dojít k výsledkům, jež všechny budou moci být odlišy v bronzu jako kulky.

Vyhýbal se proto všemu „měkkému a nepřesnému“. Začínal ve fyziologických kursech v Hudson Hoagland's výzkumem žabích reflexů. Propíchal napjatou kůži žabích stehen, měřil, jak se zvířeti stahují svaly a jak daleko doskočí. Ruce mu páchly jako bažina, a přece byl plný elánu.

Jednoho dne, na samém počátku své kariéry na Harvardu, Skinner zavíral do psychologické laboratoře v Emerson Hall. Vídel horový arzenál přístrojů, rudé kousky plechu, dílata, hřebíčky a matičky v krabičkách od cigaret Salisbury. Představují si, jak ho svrběly prsty. Chrátil vykonat něco velkého, a vždycky byl šikovný; ať už pracoval s nůžkami nebo s pilkou. A právě tam, v malé dílně, začal Skinner ze starého dřátu, rezavých hřebíků a zčernalých odřezků stavět své proslulé boxy.

Tušil vůbec, co to staví a jak ohromný vliv to bude mít na celou americkou psychologii? Sledoval již vytvořenou vizi, anebo tvořil básně z plechu a dřátu, takže byl nakonec sám překvapen tím, co před sebou spatřil: experimentální box poháněný stlačeným vzduchem, s neslyšným spouštěcím mechanismem, plný žebříků, zrcadel a dalších důmyslných technických zařízení, box, který sám o sobě působil tak vzrušujícím dojmem.

O těchto časech si zapsal: „Byl jsem nesnesitelně rozčilený. Vše, čeho jsem se dotýkal, jako by slibovalo nové a nové možnosti.“

Pozdě večer Skinner v pronajatém bytě četl Pavlova, jemuž vědci opravdu za hodně, a Watsona, který ho také výrazně ovlivnil. Pavlov, velký ruský vědec, pracoval tak obětavě, že prakticky byděl v laboratoři. Léta věnoval výzkumu slinných žláz svých mlíčováných psů. Pavlov zjistil, že lze slinné žlázy podmiňovat tak, aby po zaznění zvonku vyměšovaly sliny. Skinnera tato myšlenka zaujala, nechťel se ale omezovat na malé slizké membrány, chrátil zkoumat celý organismus. Copak lze ve slinách najít poezii?

Pavlov objevil takzvané klasické podmiňování. V podstatě jde o to, že určitý reflex jako mžikání, úlek nebo slinění lze i u člověka podmiňovat tak, aby se vynořil, když se objeví nový stimul. Tak to bylo se slavným zvonkem, stimulem, který učil psy asociovat se zrádlem a při jehož zaznění se objevily sliny. Pro vás ani pro mě to není žádný velký objev, ale tehdy šlo o senzaci. Srovnatelnou se štěpením jádra nebo jedinečnou polohou slunce. Do té doby nikdo v dějinách nepoznal, nakolik jsou naše zdánlivě myšlenkové asociace ovlivněny fyziologicky. Nikdy dříve nikdo nerozpoznal, jak jsou zdánlivě neměnná zvířata tvárná. Pavlovovi psi slintali a svět žasl.

Skinner přemýšlel. Seděl nahoře ve světn bytě, měl několik zatím nepříliš známých boxů, které byly dosud prázdné, a v kampusu Harvardovy univerzity se probháněly veverka. Pozoroval je a přemítal, zda by bylo možné podmiňovat něco podobného, nejenom tedy pouhopouhou jedinou žlázu. Vyjádřeno jinak, mohl by člověk podmiňovat chování - což Skinner později označil termínem operanta - tedy nejenom pouhý reflex? Ať už je podmiňené nebo

ne, sunemí duae vzagy reflexem, cnováním, krete se vyskytuje i bez zvonnku. Dokonce i když skáčete nebo zpíváte, nebo tisknete páčku, abyste dostali něco k jídlu, nejde o reflexivní jednání. Pořád jde o chování. Chováte se ve vztahu ke svému prostředí. Chce-li člověk podmínit reflex, neměl by postoupit ještě o krok dál a podmínit třeba také přemety nebo jiné zdánlivě svobodné pohyby? Bylo by možné vzít naprosto libovolný pohyb, jako třeba otáčení hlavou doprava, stále ho odměňovat, až by si to zkoumaná osoba vštlpila a ohlížela se pouze doprava? A pokud by toto bylo možné, kam až by se dalo zajít? Jakými zkouškami bychom se mohli naučit procházet a jak lehce by to šlo? Skinner přemýšlel. Představuji si, jak při tom šermuje rukama. Když se vyklonil z okna, ucítil vevertky a pižmový zápach noci, zvířecího trusu, kožesin a květín.

V červnu téhož roku dostal Skinner od odcházajícího absolventa univerzity krysy. Přenesl zvířata do krabice. Potom začal. Po dlouhé, předlouhé době, vlastně až po několika letech, zjistil, že tyto krysy, jejichž mozek není větší než vařený bob, jsou schopny se rychle naučit, jak zmáčkнуть páčku, když je za to čeká odměna v podobě potravu. Zatímco se tedy Pavlov zaměřoval na zvířecí chování, jež bylo reakcí na *předcházející stimuly* – zvonek, šlo Skinnerovi o reakci zvířete na *důsledek* jeho akce – na potravu. Šlo o neparnou a níjak zvlášť vzrušující variaci Pavlovovy dřívější práce a o jednoduché rozvinutí Thorndikových výzkumů, které dokázaly, že kočky držené v krabicích zlatí se mohou naučit slápnout na pedál úmyslně, pokud dostanou za náhodné slápnutí na pedál odměnu. Jenže Skinner šel dál než jeho dva předchůdci. Když dokázal, že krysy, které náhodně sláply na pákový mechanismus a uvolnily tím potravu, jsou schopné tuto náhodu na základě odměny proměnit v úmysl, poznamenil četnost odměn, nebo je zcela vvrnechal, a odhalil tak vždy stejné, obecné zákony chování, které platí dodnes.

Poté, co nadále odměňoval krysy stlačující páčku, zkusil to například s pevně stranovou četností odměn. V rámci tohoto scénáře dostalo zvíře, pokud třikrát zmáčklo páčku, svůj panlsek. Nebo pětkrát. Nebo dvacetkrát. Představte si, že jste na místě krysy. Zpočátku dostáváte najíst pokaždé, když zmáčknete páčku.

Potom mackate páčku a uctoušladíte tříty, zakusíte ve zlatu a v... nic. Uděláte to ještě jednou a ze stříbrné roupy sjede potravu. Vy všecho sníte a trochu se vzdááte. Pak se vrátíte zpátky, protože chcete přidat. Tentokrát tisknete páčku svým různovým chodidlem nejen jednou, ale třikrát. Nahodilé posílení mění způsob reakce zvířete.

Skinner rovněž experimentoval s pevně stranovými posilovacími intervaly a jejich rušením. V této druhé verzi experimentu posilovač zcela odstranil. Zjistil přitom, že krysy, pokud už nedostaly žádnou odměnu, nakonec přestaly tisknout páčku jediné tehdy, když slyšely, jak se jim chystá potravu. S pomocí kumulativního záznamníku připraveného k boxu mohl Skinner graficky zachytit, kolik času krysy potřebovaly, aby se naučily reakci, pokud byly pravidelně odměňovány, a jak dlouho to trvalo, než se reakci zase odnaučily, když bylo odměňování náhle přerušeno. Precizní měření reakcí těchto myší v různých podmínkách přineslo kvantifikovatelná data o tom, jak se organismy učí a jak výsledky tohoto učení předvídat a kontrolovat. S dosažením předvidatelnosti a kontroly se narodila skutečná věda o chování, věda s křivkami, grafy, důležitými body a matematickou, a Skinner byl první, kdo ji tak diferencoval a rozvedl do tolika rovin.

Skinner se však nespokojil ani s tím. Vyvinul nepravidelné plány posilování a s jejich pomocí učinil své nejvýznamnější objevy. Zkusil nepravidelně odměňovat zvířata, když stiskla páčku, a to tím způsobem, že většinou zůstala o hladu, ale tu a tam, tékněme tak na čtyřicátý nebo šedesátý pokus, se dočkala příjemného překvapení. Intuice nám napovídá, že náhodné a časově vzdálené odměňování by měly vést k pocírům beznaděje a k rezignaci na dosažení chování. To se ale nestalo. Skinner opakovaně zjistil, že krysy, tu a tam odměněné potravou, nezávisele na výsledku s nezrečenou náruživostí atakují páčku. Zkoušel, co se stane, když občasné odměny začnou být dávány v pravidelných intervalech (tékněme každé čtvrté zmáčknutí páčky) anebo zase v intervalech nepravidelných. Přitom zjistil, že nepravidelně odměňované chování lze nejobtížněji vykořenit. Ale pozor! Tady se Skinner nejednou zastavuje. A přitom

to byl objev stejně velký jako psí slinutí. Najednou mohl Skinner systematicky vyvolat a vysvětlit značnou část lidských pošetilostí, třeba proč děláme bláznivé věci, aniž bychom byli pravidelně odměňováni, proč naše nejlepší přítelkyně doslova visí na telefonu a čeká, zda její přítel v příležitostném záchvatu laskavosti aspoň zavolá. Prosim, prosím, zavolej mi! Proč úplně normální lidé nechávají v zakouřených hernách celý svůj majetek a zaplétají se do hrozných problémů. Proč ženy tak moc milují, zatímco muži provádějí tak riskantní spekulace na burze? To vše úzce souvisí s přerušovaným posilováním; Skinner mohl nyní ukázat jeho mechanismy i to, jak nepředvídaných podob může vynucené jednání nabývat. A toto nucení je obrovské. Pronásleduje nás a spoutává od těch dnů, kdy se Adam a Eva objevili v ráji. Má obrovskou sílu.

Skinner pracoval dál. Když dokázal vycvičit krysy, aby uváděly do chodu páčku, proč by nebylo možné přimět třeba holuby, aby hráli stolní tenis? Nebo kuželky? A současně se pral: pokud dokážeme ovlivňovat chování jiné živé bytosti, kde jsou hranice? Skinner píše o svém pokusu, v němž se pokoušel naučit práka, aby zobal potravu z misky: „Nejdříve dáváme ptákoví potravu, kdykoli lehce pootočí hlavou směrem k misce, a to z kterežkoli místra v kleci. To posiluje četnost chování... V dalším průběhu posilujeme stále bližší pozici, potom pouze takové chování, kdy pohne hlavou o něco dopředu, a nakonec jen když se zobákem přesně dotýká určeného bodu. Tímto způsobem můžeme vytvářet nezvyklé operanty, které by se jinak u zkoumaného zvířete nikdy neobjevily.“

Velmi nezvyklé, opravdu. Skinnerovi pokračovatelé zásilhou behavioristické metody dokázali naučit králíka, aby vzal do tlamy minci a vhodil ji do kasičky ve tvaru prasátka. Také přiměl jednu svini, aby luxovala.

Na základě těchto experimentů formuloval Skinner svou redukcionistickou filozofii. Obklopený zobajícími holuby začal opovrhovat takovými pojmy jako *vjem*, *pocit* nebo *strach*. Něco takového jako strach neexistuje, pouze určité galvanické reakce kůže a bezděčné chvění svalů, které vydává 2,2 voltů energie. Proč vlastně neodmítneme Skinnera jako neústupného radikála? Nejenom

proto, že založil vědu o chování. Jeho vize byla také odvažně, dost možná dokonce vlastenecky optimistická. Vzal Američanům jejich hýčkanou autonomii, aby jim ji současně ve zdokonalené podobě zase dal. Skinnerův svět byl světem extrémní svobody, dosažené prostřednictvím svého opaku, tedy konformity. Podle Skinnerova schematického pohledu na svět bychom se měli podrobovat bezmyšlenkovitému tréninku, abychom překročili veškeré biologické hranice a nabyli tak dovednosti, jducí za hranice možnosti lidského druhu. Mohou-li holubi hrát stolní tenis, mohou se lidé naučit něco snad ještě úžasnějšího. Je zapotřebí zvolit ten správný výcvik, a už vykročíme za hranice našeho těla a jeho omezení.

Skinnerova sláva povolna narůstala. Vymýšlel si výcvikové stroje, vyvíjel teorii osvojení si jazyka prostřednictvím operantního podmínňování, během druhé světové války cvičil holuby jako řízené střely. Psal knihu nazvanou *Walden Two* (Walden dvě), v níž načrtl návrh na vytvoření společnosti založené na „behavioristickém inženýrství“, kde síla pozitivního posilování byla využívána pro vědecké kontrolování lidských bytostí. Podle Skinnera neměla být ideální společnost řízena politiky, ale shovívavými behavioristickými vědci, rozdávajícími cukrové tyčinky a modré stužky. Napsal knihu s názvem *Beyond Freedom and Dignity* (Za hranicemi svobody a cti), kterou jeden kritik zhodnotil takto: „Tématem knihy je zkracení lidsva prostřednictvím systému škol psí poslušnosti pro všechny.“

Dříve než mohl Skinner představit sociální implikace svých velkých experimentů veřejnosti, zemřel roku 1990 na leukémii. Jestlipek na smrtelné posteli poznal, že poslední jednání života, jímž je smrt, se nedá naučit ani jinak překonat?

Jak můžeme Skinnera zařadit? Sociální implikace jeho pokusů jsou zneklidňující. Na druhé straně jsou jeho objevy zcela zásadní. Jejich podstata spočívá v tom, že objasňují lidskou hloupost, a vše, co přispívá k objasnění hlouposti, lze jen přivítat.

Skinnerův současník Jerome Kagan si na svého kolegu a na jeho názory dobře pamatuje. Jako profesor psychologie na Harvard-

du jistě má potřebný vhled, aby ukázal, jak ke Skinnerovi a jeho významu pro 20. století přistupovat. Proto jsem se rozhodla za ním zajet.

William James Hall, v níž se nachází Kaganova kancelář, byla v době mého příjezdu v rekonstrukci, a tak jsem si musela razit cestu betonovým labryntem, kde všude nade mnou byly rozmístěny cedule s varovným nápisem: „Vstup jen v ochranné přilbě!“ Nahoru vyjždím výtahem. Celá budova je ponořena do uctivého mlčení. Hluboko, hluboko pode mnou v útrokách sklepení, kde se ukrývají různé přístroje a pravděpodobně také několik Skinnerových experimentálních boxů, provrtávají se sbíječky starým betonem, a já slyším, jak vzdálený hlas volá: „Presto.“

Vyjždím až do patnáctého patra. Dveře výtahu se otevírají a přede mnou, jako ve snu, sedí malý chundelatý černý psíček, takový mazlíček, s hubou jak červený proužek v jinak černém, srstí potaženém obličejí. Pes na mě civí a civí, jako by byl na stráží – těžko říct. Psy mám moc ráda, ale podobně mazlíčky zrovna nemusím. Kladu si otázku, proč je nemám ráda. Jako dítě jsem měla podobného psíčka, který mě pokoušel, takže reagují vůči podobným stvořením podminěně a snad bych mohla být prostřednictvím odměn podminěna znovu a začít dávat přednost mazlíčkovi před ovčáčkým psem. Každopádně se skláním, abych psíčka pohladila. Jako by vyčteníchal mně odpor, rozzuří se, odhaluje svůj působivý, mazlíčka nepřipomínající chrup, výhrůžně vrtí a chňapá po mém zápěstí.

„Gambite!“ volá nějaká paní a vyběhává z kanceláří.

„Gambite, nech toho! Můj ty Bože, nezranil vás?“

„Jsem v pořádku,“ ujišťuji ji, ale v pořádku nejsem. Celá se třesu. Byla jsem negativně posílána – kdepak, byla jsem potrestána. Už nikdy nebudu věřit takovým psíčkům, a už vůbec *nechci*, aby se to nějak měnilo. Skinner by řekl, že by to změnit dokázal, ale nakolik jsem proměnlivá já, my všichni?

Profesor Kagan kouří dýmku. Jeho kancelář je cítit po dýmkovém kouři a je naplněna nasládlým, nepřijemným zápachem dohasínajících uhlíků. Krajině sebejistým tónem, jaký si spojuji

s univerzitními elitami, mi pan profesor sděluje: „Rád bych vám řekl, že vaše první kapitola by neměla začínat Skinnerem. Počátkem dvacátého století to byl Pavlov a o desetiletí později Thorndike, kdo uskutečnili první experimenty, ukazující sílu podmiňování. Skinner byl jejich pokračovatelem. Ale jeho objevy nemohou vysvětlit ani myšlení, ani řeč, ani logické uvažování, ani metaforu, ani originální myšlenky ani žádné jiné kognitivní fenomény. A už vůbec neovysvětlují vinu nebo stud.“

„A co třeba,“ nadhazují zkusmo, „závěry vyvozované z jeho experimentů? Třeba že nemáme svobodnou vůli? Nebo že jsme ovládnuti pouze posilováním? Věříte tomu?“

„Vy tomu věříte?“ zeptá se i Kagan.

„No,“ říkám, „nemohu zcela vyloučit možnost, že jsme buď kontrolováni nebo se sami kontrolováme, že naše svobodná vůle je pouhou reakcí na nějaký podnět, který...“

Než můžu dokončit svou větu, mizí Kagan pod svým psacím stolem, a to doslova. Vyskakuje ze židle a střemhlav se vrhá pod stůl, kde se pohybuje tak, že ho vůbec nevidím.

„Jsem pod svým psacím stolem,“ volá. „Dosud jsem pod svůj stůl *nikdy* nelezl. Není to projev mé svobodné vůle?“

Zavírám a otevírám oči. Tam, kde seděl Kagan, je pořádký prázdný prostor. Pod stolem něco šelestí. Trochu mám o něj starost. Když jsem ho žádala o rozhovor, tak mi po telefonu říkal, že má potíže se zády.

„Dobrá,“ říkám a najednou zjišťuji, že mám ledové ruce. Že bych měla strach? „Věřím, že se může jednat o projev svobodné vůle, ale taky by se mohlo jednat o to, že vy...“

Kagan mě opět přerušuje. Pořád je pod stolem, nevylézá nahoru, a v rozhovoru pokračuje skřčený pod stolem. Stále ho nevidím. Jeho hlas zní jakoby netělesně.

„Lauren,“ ozývá se zpod stolu, „Lauren, jinak než svobodnou vůli mé pobývání pod stolem neovysvětlíte. Žádné zpevnění, žádný bezprostřední podnět. *Nikdy* předtím jsem pod svým psacím stolem nebyl.“

„Dobrá,“ říkám.

Sedíme tak asi minutu, on stále pod stolem, já nahore. Zdá se mi, jako bych slyšela toho proklatého psa, jak škrábá někde na chodbě. Bojím se tam vrátit, současně ale nechci zůstat v této místnosti. Jsem uvězněna v úvazích o reakci a jejím zpevnění a o roli, jakou v tomto procesu sehrává náhoda. A tak tise zůstávám sedět.

Pokud jde o Skinnerovu vědeckou práci, je Kagan, jak se mi aspoň zdá, poněkud přezíravý. Skinnerovy experimenty jsou však určité – a to i tehdy, když se opírají o práci jiných – dodnes tak či onak relevantní a mohou pomoci vytvořit lepší svět. V padesátých a šedesátých letech byly Skinnerovy behavioristické metody používány v psychiatrických zařízeních při léčbě různých psychóz. Zásadnou principů operantního podmiňování nabylí beznadějně schizofreničtí pacienti znovu schopnost samostatně se oblékat a jíst, přičemž každé zvednutí lžičky bylo odměněno vycouzenou cigaretou. O něco později v tomtož století se při léčbě fobie a panických stavů na klinikách začala používat technika systematického snižování citlivosti a přesycení podnětem, přímo vycházející ze Skinnerova operantního repertoáru. Tento behavioristický přístup se často užívá i dnes a je evidentně účinný. Stephen Kosslyn, profesor psychologie na Harvardu, říká: „Předpovídám, že Skinner zažije úspěšný návrat. Já sám jsem jeho upřímný fanoušek. Vědci dnes přicházejí s novými vzrušujícími objevy, které navazují na Skinnerovy výsledky v oblasti neurofyzologie.“ Kosslyn vysvětluje, že v mozku jsou dva velké systémy učení: bazální ganglia, jakási sbírka pavoukovitých synapsí, umístěných hluboko ve vyvoje starých částech mozku, kde je zakotveno naše naučené chování, a čelní kůra mozku, velký zřasený výběžek, který se vyvinul spolu s naším rozumem a ambicemi. V čelní kůře mozku se podle neurologů učíme samostatně myslet, představovat si budoucnost a na základě minulosti plánovat. Zde se utváří kreativita se všemi svými překvapivými zvraty. Kosslyn však dodává: „Tímto kortexem je zprostředkována pouze část našich kognicí.“ Pokud jde o zbyvatčí učení, je podle Kosslyna „jeho převážná část podmíněna zvyky a Skinnerovy experimenty nás motivovaly, abychom pátrali

po jejich neurofyzilogických příčinách.“ V podstatě tedy Kosslyn tvrdí, že Skinner přivedl vědce k bazálním gangliím, zavedl je dolů, do neprobádaných zákoutí mozku, kde se přes houštinu neuronů pokoušejí nalézt chemii za všemi podněty a hádankami, chemii za podmíněným metáním přemetů na zelené lemní louce.

Experimentální psycholog Bryan Porter, který aplikoval skinnerovský behaviorismus na řešení bezpečnosti dopravy, říká: „Přirozeně není behaviorismus ani špatný, ani u konce s dechem. Skinnerův behaviorismus se zasloužil o celou řadu užitečných sociálních opatření. Díky nasazení behavioristické techniky, totiž semaforům, jsme omezili nebezpečnou jízdu o deset až dvanáct procent. Skinnerovou zásluhou rovněž víme, že lidé reagují výrazněji na odměny než na tresty. Skinnerovy techniky pomohly obrovskému počtu lidí trpících úzkostnými poruchami, aby se svých fobií zbavili nebo je zmírnili. Díky Skinnerovi víme, že odměny účinkují v rámci vytváření chování mnohem lépe než tresty. Mohlo by to mít velký význam pro politiku, pokud by to ovšem naši vládu zaujalo.“

Moje dcera v noci křičí. Probouzí se celá zpocená, oči vyčtěně. Sny se ztrácejí, jak přichází k sobě. „Ššš, ššš.“ Beru ji do náručí. Pyžamo má propoceně, pomáčkané vlasy bez lesku. Hladím ji po hlavici, tam, kde již dávno srostly švy. Hladím ji po čele, pod kterým čelní kůra mozkuvá den co den nechává klíčit svůj bujný kořenový systém, a pak sjižám rukou přes napjatou šiji, kde jako bych se dotýkala bazálních ganglií, zamořaných jako mořské řasy. Je noc a já konejším dítě, zatímco za oknem do ložnice skučí pes, a když vyhlednu, vidím, že je blý jako sníl v měsíčním světle.

Nejdříve má dcera křičí, protože je, jak aspoň myslím, vyplašena řadou zlých snů. Jsou jí dva roky a její svět se rozšiřuje hrozivým tempem. Jenomže během následujících nocí křičí prostě jen proto, že touží po tom, aby ji někdo choval. Zvykla si na tato objetí před rozbřeskem, na rytmus, v němž se pohybuje houpačí křeslo, zatímco obloha je až marnotratně poseta hvězdami. Spolu s manželem jsme čím dál tím vyčerpánější.

„Možná bychom ji měli skinnerizovat,“ říkáám.

„Co že bychom měli?“ prá se manžel.

„Možná bychom měli využít Skinnerovy techniky, abychom ji to odnaučili. Každopádně, pokud jdeme k ní a zdviháme ji, poskytneme jí přesně to, co Skinner označoval jako pozitivní posílení. Musíme to chování odstranit tak, že zpočátku omezíme a nakonec zcela eliminujeme své reakce.“

Tento rozhovor vedeme s manželem v posteli. Jsem překvapena, jak pohotově dokážu přejít do Skinnerovy řeči. A ta zní jako řeč expertky. Mluvit skinnerovsky je přitom bezmála zábavné. Omezený chaos. Navracený odpočinek.

„Takže ty navrhuješ,“ říká manžel, „abychom ji jednoduše nechali vyřvat?“ Jeho hlas zní unaveně. Turo debatu znají všichni rodiče.

„Ne,“ říkáám já. „Poslouchej. My ji nenecháme jen tak křičet. Dáme se cestou přísné redukce posilování. Když poprvé zakřičí, vezmeme ji na tři minuty do náručí. Přítště už jen na dvě minuty. Můžeme dokonce použít stopky.“ Mluvím stále vzrušeněji, nebo je to úzkost? „Pozvolna ji necháme déle křičet. Skutečně jen velmi pozvolna. Postupně odstraníme její chování, když odstraníme naše reakce...kontingence,“ říkáám a kloužu přitom rukou po zeleném mířkováném vzoru pokřívky. Co před chvílí vypadalo jako šachovnice, připomíná náhle čtverečkovaný laboratorní papír.

Můj muž si mě prohlíží; musím dodat, že ostražitě. Nemí psycholog, ale kdyby byl, patřil by k humanistické škole Carla Rogese. Má jemný hlas a ještě jemnější dotek.

„Já nevím,“ říká. „Co přesně myslíš, že ji tím naučíme?“

„Spát přes noc samotnou,“ říkáám.

„Anebo přivést k poznání, že nezareaguji, když bude potřebovat pomoc, že v nebezpečí, ať už skutečném nebo imaginárním, nejsme po ruce. Takovou představu o světě jí zprostředkovávat nechci.“

Debara nicméně skončila mým vítězstvím. Rozhodli jsme se naše děvčátko skinnerizovat, protože si potřebujeme odpočinout. Zpočátku je hodně kruté poslouchat její volání: „Mami, mami,

tati!“ a odkládá ji, když narahuje jemňoučké paže do tmy, ale my jsme přesto nepřestali a ono to fungovalo. Fungovalo to jako magie nebo jako věda. Stránilo pět dní a dítě se chovalo jako trénovaná narkoleptička. Jakmile ulehla do postýlky a uctíla svou pokřívku na tváři, upadala do desetihodinového hlubokého spánku a naše noci byly najednou klidné. Nerušené.

Ale v tom to právě vězí. Všechny naše noci jsou nerušené. Jenže se občas přihodí, že nemůžeme spát my, manžel a já. Nezapomněli jsme zapnout kontrolní dětskou vyslačku? Je zapnutá tak, aby se ozvala dost nahlas? Nezlámal se děrce v puse dudlky, nemůže ji zadusit? Vstráváme, a díky vyslačce ji občas slyšíme dýchat, jako by silně praskal vítr, ale neslyšíme její hlas – žádný křik, žádné chichotání, žádné sladké zabreptnutí ze spaní. Tajemným způsobem byla umlčena.

Spí tak pořádk, ve svém bílém babyboxu.

Některé z boxů, které Skinner užíval, jsou archivovány na Harvardu. Šla jsem se na ně podívat do sklepení William James Hall, která se stále rekonstruuje. Na hlavě musím mít těžkou žlutou ochrannou helmu, která mi připomene mušli. Jdu po schodech dolů. Ve vzduchu visí nepřijemný, vlhký zápach, černé mouchy krouží sem a tam jako neurony a každé jejich žuchnutí má svůj smysl. Stěny jsou porézní, a když na ně zatlačíte, jemný bílý prášek vám zasype ruce. Procházím kolem dělníka ve vysokých botách, který kouří cigaretu, jejíž žár v koutku úst vypadá jako zranění. Představuji si, že sklep je plný myší; pobíhají kolem boxu, oči jak z růžového skla, a šupinkatými ocasíky švihají kolem sebe: jaká svoboda!

Na chlové zdi nad sebou vidím ohromný tmavý flek – nebo je to stín? „Tady jsou,“ říkáám, „můj průvodce a správce domu a ukazuje dopředu.“

Ve sklepním šeru rozeznávám velké skleněné vitríny a v nich cosi jako kostru. Když přijdu blíž, vidím konzervované tělesné ostatky nějakého ptáka, jeho duté kosti, vystavené tak, jako by zrovna byly v letu. Lebka je plná drobounkých dírek, připomínajících vpíchy po

jehle. Patrně jeden ze Skinnerových holubů; v hlubokých očích dálčích tuším krautický záblesk minulého života.

Můj pohled putuje od kostí k boxům. A právě v tom okamžiku si uvědomím své překvapení nad tím, co vidím. Kostí se dokonale hodí k zlověstnému tajemství člověka, ale ty boxy, ty slavné experimentální boxy – jsou rohle ty slavné Skinnerovy černé skříňky? Tak především nejsou černé. Jsou nenápadně šedé. Četla jsem, že mají být černé, anebo míchám všechno dohromady a ocitám se v proplecenci, v němž se skutečnost a mýtus potkávají s nejrůznějšími podivnými objekty? Ne, tyto skříňky nejsou černé a působí dosti rozviklaně. Zvenčí mají zařízení svůj plánek a vevnitř malinkou páčku k nácviku. Šlapátka jsou tak malá, skoro rozromílá, ale nádobu na potravu jsou vyrobeny z chladného chromu. Rozhodnu se vsunout hlavu dovnitř. Zvednu poklop a strkám hlavu do jedné ze Skinnerových skříňek. Je cítit po trusu, strachu, potravě, měkkých a tvrdých věcech, dobrych a zlych; jak snadno se na první pohled neškodný předmět stane hrozivým. Jak nesnadné je odložit do boxu dokonce i box.

Nejlepší způsob, jak porozumět Skinnerovi, přemítám, bude, když ho nebudeme považovat za jednu, ale za dvě osoby. Na jedné straně máme ideologa Skinnera, démonického muže, který snil o společnosti, kde bude člověk vychováván jako domácí zvíře, a na straně druhé vědce Skinnera, jehož objevy navždy změnily naši představu o chování. Známe Skinnerovy brilantní výsledky, jež nelze zpochybnit, tykající se přerušovaného posilování, známé pestrou paletu způsobů chování, jež může být ovlivňováno, posilováno nebo přiváděno k vyhasnutí, a současně je zde Skinnerova filozofie, která mu nejspíš přinesla tak nevalnou pověst. Obě tyto roviny se ve veřejném mínění možná smíchaly, což určitě platí v mém případě, kdy věda a to, co z ní vyplývá, splynuly v jedno a zplodily jeden velký zmatek. Můžeme však skutečně oddělit vědecky získaná data od jejich sociálního využití? Můžeme si představit *posuze* štěpení atomového jádra, a nemyslet přitom na bomby a oběti? Není věda nevyhnutelně zakořeněna ve společnosti, takže hodnota našich objevů nutně souvisí s tím, jak jsou

využívány? Stále se točíme v kruhu. Je to sémantická a syntaktická hádanka, pokud odhlédneme od morálních a intelektuálních problémů, věcně důležité představy, že vědu a její výsledky lze nejlépe zhodnotit v boxu, nezávisle na člověku, který tomu všemu nevyhnutelně dává tvar.

Ponecháme-li stranou otázku získávání dat a aplikace vědeckých výsledků, můžeme si položit otázku, jaké mechanismy přispěly ke Skinnerově špané pověsti. Jak a proč bizarní mýtus o mrtvé dceři (o níž předpokládáme, že je neživu), o černé skříňce a o vědcích připomínajících roboty – jak to aspoň zatím vidím – odsunul vyváženější pohled na muže, který váhal mezi lyrickou prózou a světem čísel, který se po ukončení pokusů s myšmi a ptáčky koupával nahý, který si při zkoumání jednoduchého reflexu zelené žáby pobrukoval Wagnera, skladatele čístejšího citu. Jak se tato jeho složitost mohla ztratit? Určite k tomu přispěl sám Skinner. „Byl příliš citřadostivý,“ říká zdroj, který si přeje zůstat v anonymitě. „Sovra něco objevil, hned to zkoušel aplikovat na celý svět, a tak nejednou přestěhl.“

A odrazuje nás nejenom přemrštěná citřádost. Skinner svými objevy nadhodil otázky, jež urážely západní představivost, která je pyšná na svobodu a současně se nepřestává zmiňat v obrovských pochybnostech o tom, jak pevná a nosná tato předpokládaná svoboda ve skutečnosti je. Naše obavy ze zjednodušování a naše podezření, že ve skutečnosti nejsme ničím víc než sledem bezděčných reakcí, se neobjevily, jak by mnozí z nás rádi věřili, s příchodem industriální společnosti. Jsou daleko staršího data. Od té doby, co Oidipus spálal svému nalinkovanému osudu, co Gilgamesh usiloval o to, aby se osvobodil a unikl předem určeným plánům svého boha, se lidé hluboce trápí otázkou, do jaké míry mohou určovat své chování. Skinnerova práce se tak – spolu s mnoha ostatními – stala jakousi jímku, do níž byly vylity tyto stále znovu ožívané obavy, to vše ve stínu nových, dokonalejších strojů dvacátého století.

Dříve než definitivně opustím Skinnerův archiv, ještě jednou se zastavuji, abych si prohlédla slavný baby box, v němž Skinnerova

dcera spala prvních dva a půl roku svého života. Samotný box, jak se dozvídám, už byl demontován, a tak si ho aspoň prohlížím na fotografiích v *Ladies' Home Journal*, kde v roce 1945 vyšel o vynálezu článku. Pokud si někdo chce vylepšit vědeckou reputaci, pravděpodobně nebude nejhodnější publikovat právě v *Ladies' Home Journal*. Skutečnost, že Skinner uveřejňoval své vědecké objevy v druhorožákém ženském časopise, svědčí o velmi omezené schopnosti sebeprezentace.

DÍTĚ V BOXU

zní titulček k článku, pod nímž je umístěn obrázek kojence v boxu, andělsky se usmávající Debory s ručičkami přitisknutými k plexisklu. Pustíme se ale do čtení. Baby box, jak se v článku zdůrazňuje, není nic jiného než zdokonalená dětská postýlka s ohrádkou, v níž malá Debora tráví jen pár hodin denně. Díky termostatiky kontrolované teplotě lze vyloučit vtržlivý způsobované plenkami, jakož i rýmu. A protože teplota je tak dokonale vyladěná, není třeba ani žádná přikrývka, a tak mizí i nebezpečí zadušení, noční měra všech matek. Kromě toho Skinner vypolstroval svůj kojenecký box speciálním materiálem, absorbujičím zápach a vlhkost, takže doba, dříve věnovaná mytí a omývání, se zkrátila o polovinu a jeho žena se mohla věnovat jiným činnostem – stále mluvíme o době, která neznala plenky na jedno použití. To vše působí humaně a dokonce snad feministicky. Pokračujeme však v čtení článku. Díky skutečné ochraňujícímu prostředí, prostředí bez trestajícího nebezpečí (kdýž dítě spadlo dolů, nezranilo se, protože rohy byly vypolstrované tak, aby se zabránilo tvrdým nárazům), jinými slovy, díky prostředí, které podmiňovalo pouze odměnami, jsme podle Skinnera měli vychovávat sebevědomé dítě, které si bude věřit a které bude v důsledku takového výchovy později pohlízet na svět bez obav.

To vše svědčí o dobrých, pokud ne přímo vznešených úmyslech a zařazuje Skinnera k humanisticky zaměřeným vědcům. Ale potom (a v této historii se vždy najde nějaké „*ale potom*“) čtu název, který pro jeho vynálezy navrhovali ostatní: dědičné podmiňování. To je buď děsivé nebo úplně šílené.

Na internetu jsou tisíce Debor Skinnerových, ale žádná z nich není ta pravá. Telefonuji s Deborem Skinnerovou, autorkou knižky s názvem *Krábá svášenky a svatobáňské mušky*, se čtyřletou Deborem, zkouším již neexistující čísla. Volám různým Deborám, do květinářství, do posilovny, realitní agentce i dálně nabízející úvěrové kartě, ani jedna z nich však nezná B. F. Skinnera.

Ne, nenajdu Deboru Skinnerovou nikde v Americe, ani žádný protokol o její smrti ve městě Billings v Montaně. Nakonec ale po dlouhém hledání objevuji přes internetový vyhledávač její sestru Julií Vargasovou, profesorku pedagogiky na univerzitě v Západní Virginii. A vytáčím její číslo.

„Přísu o vašem otci,“ říká hned poté, co jsem se ujistila, že je skutečně jeho dcera. Slyším, jak v pozadí rachotí hrnce a talíře. Zdá se mi, jako bych slyšela, že někdo něco krájí – šmik, šmik – a představuji si ji, Skinnerovu druhou dceru, která unikla mýtu, jak tam postává, vaří brambory a řeže na starém příkrynkou kousky mrkve, skryta před dotěrnými pohledy.

„Ach,“ ozve se Julie, „a co o něm přišere?“ A hned mám jasno. Z jejího hlasu zaznívá podezření a já cítím, jak se celá strahuje do ulity.

„Přísu knihu,“ vysvětluji, „knihu o významných psychologických experimentech a ráda bych do ní zahrnula i vašeho otce.“

„Ach,“ povzdechne si Julie a vzápětí umlká.

„Myslela jsem, že byste mi snad mohla povědět, jaký byl.“

Šmik, šmik. Jasně zaslechnu zabouchnutí dveří.

„Myslela jsem,“ pokouším se znova, „snad byste mi mohla říct, co soudíte o...“

„Má sestra je živá a vede se jí dobře,“ říká ona. Samozřejmě jsem se jí na to neptala, ale určitě se ptali jiní, je jasné, že ji tato otázka rozčiluje; ví, že každé dotazování ohledně její rodiny začíná i končí přesně takhle a otcova práce je odsouvána na vedlejší koleji.

„Vyděla jsem její fotografii na webu,“ říkám.

„Je umělkyně,“ říká Julie. „Žije v Anglii. Je šťastně vdaná.“

„Byli si s otcem blízcí?“ ptám se.

„Ach, to jsme byly obě,“ říká Julie a potom umlká. A já skoro cítím, co všechno tu přestávku vyplňuje – vzpomínky, pocity, otcova ruka, která ji hadí po hlavě – „Hrozně mi chybí,“ přiznává.

Niž už dávno nekrájí; dveře nebouchají a prostor, kde se tyto zvuky ozývaly, naplňuje hlas Julie Skinnerové Vargasové, hlas plný vzpomínek a těžko ovládnutelné nostalgie. „On to s dětmi moc dobře uměl,“ říká. „Jednoduše je měl rád. Zato naše matka, ta byla...“ nedořekne větu. „Ale náš táta,“ říká, „ten nám dělal papírové draky, které jsme pouštěli na Monheganu, a každý rok s námi šel do cirkusu, a našeho psa Huntera, byl to bígl, naučil hrát si na schovávanou. Dokázal naučit cokoli kohokoli, a tak si náš pes hrál na schovávanou, a taky jsme měli kočku, co hrála na klavír, to se nedá popsat,“ říká, „...ti draci,“ pokračuje, „dělali jsme je z provázků a ze špejlí a pak je nechali vylétnout do oblak.“

„Takže pro vás,“ konstatuji, „byl otec úplně skvělý.“

„Ano,“ přitakává Julie. „Přesně věděl, co dítě potřebuje.“

„Co si myslíte,“ ptám se, „o vši kritice, kterou svým dílem vyvolal?“

Julie se směje. Její smích zní spíš jako štekot. „Srovnávám to s Darwinem,“ říká. „Lidé Darwinovy myšlenky odmítli, protože se jim cítili ohroženi. Otcovy myšlenky jsou hroznivé, ale stejně významné jako ty Darwinovy.“

„A vy souhlasíte se všemi otcovými myšlenkami?“ ptám se. „Také věříte, že jsme autornatry bez svobodné vůle, anebo si myslíte, že v interpretaci svých výzkumů zašel příliš daleko?“

Julie vzdychne. „Víte co,“ ozve se po chvíli, „pokud udělal můj otec nějakou chybu, pak v tom, jaká slova volil. Lidem stačí, aby zaslechl slovo *kontrola*, a hned myslí na fašismus. Kdyby otec býval říkal, že lidé jsou *formováni* prostředím, nebo třeba *inspirováni*, nikdo by s tím neměl problém. Po pravdě řečeno,“ pokračuje, „byl můj otec pacifista. Taky byl ochráncem práv dětí. Nevěřil *žádnému* způsobu trestání, protože mohl bezprostředně sledovat, jak to nefunguje u zvířat. Můj otec,“ říká, „dosáhl toho, že v Kalifornii bylo zrušeno tělesné trestání, ale na to si nikdo nevzpomene.“

„Nikdo si nevzpomene,“ zvyšuje najednou hlas, takže je znát, jak se zlobí, „jak vždycky odpovídal na *každý* dopis, který dostal, zatímco ti *humanisti*,“ a toto slovo vyloženě vyplňuje, „tihle *údajní humanisti*, tohle vědecké bratrstvo, se ani neobtěžovali odpovídat svým fanouškům. Byli příliš zaneprázdnění. Můj otec nikdy nebyl zaneprázdněný, když se jednalo o lidi,“ přesvědčuje mě.

„Ne, ne, to určitě ne,“ vyhrknu, a náhle se trochu uleknou. Julie se zdá být trochu podrážděná, trochu příliš nedůtklivá kvůli svému starému, mlovanému tátovi.

„Ráda bych se vás na něco zeptala,“ ozve se Julie. Z tónu jejího hlasu poznávám, že jde do tuhého; chce poznat, co mám za lubem.

„Mohu se vás na něco zeptat?“ prá se. „Povězte upřímně.“

„Jo,“ přikývnuji se sluchátkem u ucha.

„Opravdu jste četla jeho knihy, třeba *Beyond Freedom and Dignity*, anebo čerpáte své vědomosti ze sekundárních zdrojů?“

„No,“ říkám trochu nejistě, „přečetla jsem celou řadu děl vašeho táty, to mi věřte...“

„Já vám věřím,“ přeruší mě, „ale četla jste *Beyond Freedom and Dignity*?“

„No – nečetla,“ přiznávám se. „Soustředila jsem se na čisté vědecké texty, ne na filozofické traktáty.“

„Nemůžete oddělovat vědu od filozofie,“ říká ona, a odpovídá mi tak na mou dřívější otázku. „A teď si udělejte domácí úkol,“ osloví mě najednou klidným, srdčným hlasem starší matky nebo tety, šmik šmik, opěte u svých mkví a drambor. „Až si ho uděláte,“ říká, „promluvíme si.“

Hned poté, co jsem uložila dcerku do postýlky, sáhla jsem do regálu po opotřebované knize s oslíma ušima, po exempláři *Beyond Freedom and Dignity* (za hranicemi svobody a ctnosti), po pojednání, které jsem si vždy spojovala s dalšími, toralitarismus propagujícími texty a které, jako například *Mein Kampf*, už mám dlouho v knihovně, aniž bych je kdy četla. Teď jsem se do něj ale pustila.

„Situace se stále zhoršuje, a zjištění, že i samotná technologie se ve vztrajající mře mylí, je skličující. Hygiena a medicína přispěly k tomu, že problém kontroly porodnosti se stal tak palčivým. Válka překročila vrnálezem jaderných zbraní další hranice hrůzy a stupňující se honba za štestím nese hlavní odpovědnost za znečištění životního prostředí.“

Ačkoli tato slova byla napsána již v roce 1971, připomínají nám buď proslav Al Gora nebo zásadní prohlášení nějaké strany zelených z roku 2003. Kromě toho Skinner v dalším textu přináší řadu zneklidňujících úvah, jako např.: „Zpochybňováním možnosti kontroly prostřednictvím autonomního jedince a dokazováním kontrolní role prostředí zpochybňuje věda o chování celý koncept ctnosti a hodnoty.“ Takováto vyjádření se v jinak velice pragmatikém textu vyskytují jen zřídka. Skinner jasně navrhuje humanární sociální politiku založenou na jeho experimentech. Navrhuje, abychom uznali, v jak velké mře jsme kontrolováni (nebo ovlivňováni) prostředím, a abychom toto prostředí utvářeli tak, že nás bude „pozitivně posilovat“, anebo jinak vyjádřeno, abychom všem občanům vstúpili adaptivní a kreativní chování. Skinner společností vyzývá, aby vytvářela takové podmínky, které budou s to probudit v nás to nejlepší, a současně se staví proti kontraproduktivním podmínkám, nacházejícím se např. ve vězeních nebo v chudinských čtvrtích. Jinými slovy, vyzývá k ukončení trestání a ponizování. Kdo by něco namítal? Rétoriku však nechme stranou. Nezaměňujme obsah se sporem.

Následující věta ukazuje, o jaký obsah jde: „Naše epocha netrpí úzkostí, ale válkami, zločiny a dalšími nebezpečnými jevy. Pocity jsou vedlejšími produktem chování.“ Toto vyjádření v kostce obsahuje Skinnerův tak haněný antimentalismus, jeho naléhání, abychom se nezaměřovali na vědomí, ale vyhradně na chování. Ve skutečnosti se to nelíší od toho, co rády říkávaly naše matky: činy mluví jasněji než slova. Podle Skinnera – a autora hnutí New Age Normana Cousinsa – se cítíme špatně, pokud špatně jednáme, a ne obráceně. Ať už s tím souhlasíte, nebo ne, je to silně anti-humanistické. A když Skinner dále v knize píše o tom, že člověk

existuje neodvolatelně jen ve vztahu ke svému prostředí a nemůže se od něj osvobodit, mluví o omezujících řetězech, jak to mnozí interpretují, nebo tím prostě míní stříbřitá vlákna pavučiny, která nás spojují s tím a s oním a se vším? Zažila jsem Jeroma Kagana, jak skočil pod psací stůl a přitom mě ujišťoval, že má svobodnou vůli a existuje nezávisle na svém okolí. Možná jedna neovlivněná mnoha problematikými tradicemi, patriarchálně a osamoceně. Podle Skinnera se ocitáme v pleťu vztahů a musíme převzít odpovědnost za vazby, které nás pouzají k sobě. Porovnejme to s tezemi současné feministky Carol Gilliganové, která píše, že žijeme v síti vzájemných závislostí a že ženy to chápou a respektují. Gilliganová a všechny feministické psychoterapeutky, jež přišly po ní, tvrdí, že člověk není individualistická bytost, ale bytost založená na vztazích a že dokud neuvídíme svět pod tímto zorným úhlem a nezačneme vytvářet morálku na základě této nepopíratelné skutečnosti, budeme pokračovat v cestě vedoucí k rozpadu. Odkud vzaly Gilliganová, Jean Baker Millerová a další feministické teoretičky argumenty pro své teorie? Skinnerův duch vane z jejich slov, možná byl prvním feministickým psychologem, nebo jsou snad feministické psycholožky tajně přivrženkyňe Skinnera. Ať tak či onak, viděli jsme tohoto muže příliš jednoduše. Zdá se, že jsme si ho zaškarulkovali dříve, než nám mohl své škarule a boxy vysvětlit.

Julie přijíždí pracovně do Bostonu a zve mě, abych navštívila starý dům B. F. Skinnera, který stojí nedaleko Bostonu v Cambridge. Vyprávám se na cestu a venku je překrásně, v zahrádkách se ukazují tmavočervené květy. Julie je stará, mnohem starší, než jsem čekala, má jemnou, prosvítající pokožku a zelené oči. Oevírá mi dveře. Toto je dům B. F. Skinnera, kam se vracel po dlouhých letech v laboratoři, během nichž objevil, jak neuvěřitelně přízpusobivá je přirozenost savců, jak silné jsou naše vztahy k okolí a jak různě se mohou projevovat. *Operantní podmínování* – studené vyjádření pro koncepci, podle níž bychom mohli být sochaři a současně sochy, umělci a umělecká díla, byr odpovědmi za to, co probouzíme v ostraních a co oni v nás.

Dům je stále ve vlastnictví rodiny. Dnes tam bydlí Skinnerova vnučka Kristina, která, jak mě Julie informovala, pracuje jako nákupčí pro řezec obchodních domů. Kuchyňský stůl je pokryt katalogy s obrázky černých krajkových kalhotek, starými fotografiemi Pavlova a jeho slintajících psů.

Julie mě vede po schodech dolů do pracovny, v níž její otec seděl těsně před tmou, než byl před téměř deseti lety odvezen do nemocnice, kde zemřel. Julie otevřívá dveře. „Zachovala jsem všechno přesně tak, jak to tu bylo v okamžiku, kdy ho odvezli,“ říká a já jako bych cítila v jejím hlase pohnutí. Pracovna je zatučlá. U jedné ze stěn stojí obrovský žlutý box, kde si dával šlofika a poslouchal hudbu. Na stěnách visí fotografie Debory, Julie v dětském věku a psa Huntera. Tlustá kniha je otevřená na těžce stránce jako tehdy. Jeho složené brýle leží na psacím stole. Jeho vitamíny jsou pěkně vyrované, různé kulovité kapsle, které onoho pošmourného dne už nestihl spolknout, protože ho odvezli a zanedlouho poté položili do posledního boxu, opravdové černé skříňky, naplněné dnes už jen kostmi. Dotýkám se vitamínů. Zdvíhám sklenici, na jejímž okraji jsou vidět zbytky jakéhosi modrého elixíru, který se časem vypařil. B. F. Skinner jako by byl všude kolem, jako bych cítila jeho stáří a podvívání, zaschlý pot, psí sliny, pračí trus, nasládlou vůni. Jeho kartorečka je otevřená a já čtu nápisy: „Holubi hrají stolní tenis“, „Experiment s nafukovací dětskou postýlkou“, a nakonec docela vřadu: „Jsem humanista?“ Skoro jako by se v té tak jasné formulované otázce, snad nejzákladnější vřbec, ukryvala jakási zranitelnost. „Smím si to přečíst?“ ptám se a Julie říká: „Jistě.“ Obklopeny zakonzerzovanou minulostí obě dvě teď důvěrně šeptáme. Ona vyrahuje kartorečku z regálu. Rutkopis jejího otce působí křečovitě a neupořádaně a jen velmi málo lze přečíst. Čtu: „pro dobro člověka“, a o několik vět dál: „abychom uchovali a přežili, musíme“, a na konci té staré rozpadající se stránky cosi jako: „Přemítám, jestli jsem užitečný.“

Dívám se na Julii. „Budete tyto materiály formálně archivovat, ptám se, anebo je necháte tady?“ Její oči se zatřpytí v šeru pracovny, což mě, spolu s tmou, jak je posedlá myšlenkou uchovat otcův svět,

vede k úvaze, že on je vlastně její jediná zpevněná reakce, kterou nikdy nebude zpochybňovat, jediný podnět z okolního světa, kterému je skutečně oddána. Požadoval by B. F. Skinner takovou otrockou oddanost, nebo by ji měl k tomu, aby šla dál a objevovala nové podněty a reakce, jež by vedly k novým myšlenkám, zatímco holubi budou zobat a krysy stále běhat ve svých drabách?

Vidíte to,“ říká Julie a ukazuje na stolek u lehátka. „Tady je kousek čokolády, kterou jedl můj otec těsně předtím, než ho odvezli do nemocnice“, a když se podívám dolů, skutečně tam je, kousek tmavé čokolády na čínském porcelánovém talíři, zkamenělá stopa B. F. Skinnera. „Tu čokoládu chci zachovat navěky,“ říká. A já se ptám: „Jak je to staré?“ a ona říká: „Je to staré přes deset let a pořád dobře zachovalé.“ V tom okamžiku na ni vyřeším oči. O něco později, když mě nechá o samotě, zvedám nakousnutý kousek čokolády do výšky a studuji ho zblízka. Přesně vidím místo, kterého se dotýkala jeho ústa, když tu náhle, jako by mě někdo vedl jako loutku, se mě zmocňuje nečekaný impuls, nebo snad výbuch absolutní svobody (neboť po tom všem neznám odpověď, prostě ji neznám) a já zvedám ruku – anebo je má ruka zvedána – a vkládám si čokoládu do úst. Je to hodně stará, prachem pokrytá čokoláda, po níž mi na jazyku zůstává pachutí čehosi velmi podivného a mírně nasládlého.